

JEAN MICHEL CHEVET

MODELL A PÁRIZSI RÉGIÓ AGRÁRGAZDÁLKODÁSÁNAK FEJLŐDÉSÉRE A 18–19. SZÁZADBAN

*(Un modèle de développement économique des campagnes de la région
parisienne aux XVIII et XIXème siècles)*

Az alábbi tanulmány célja, hogy a párizsi régió nagy gazdasági termelési együttesének hatékonyságát felmérje, modellül választva közülük néhányak a könyvelési adatait. A célul kitűzött felmérés hozzásegít majd, hogy megértsük, melyek voltak azok a tényezők, melyek a mezőgazdasági növekedést elősegítették.

Mindenekelőtt röviden fel kell vázolnunk a nagybirtokkal összefüggő tényezők fejlődését.

Demográfiai fejlődés

A 17. század végétől kezdve a párizsi régió népessége túlhaladja a 14., 15. és 16. században elért legmagasabb szintet. Lehetséges az is, hogy a vallásháborúk utáni korszakban többször is utolérték, és a Fronde előestéjén az elért szint magasabb volt, mint a megelőző századokban. Ez nem bizonyos, de a lényeg itt az, hogy a 17. század végén demográfiai fellendülés kezdődik. Így 1680-ban a tanulmányozott vidék 32.000 km²-nyi területét 1.759.000 fő népesíti be, melyből 450.000 párizsi lakos. 1800 körülre az össznépesség 54,5%-kal növekedett, Párizs vonatkozásában 22%-kal. Negyven évvel később ugyanez a vidék 3.033.250 főt tart el, miközben Párizs lakossága megkétszereződött.

I. táblázat: A párizsi régió² lakosságának fejlődése

	Népesség Párizs kivételével		Párizs népessége		Össznépesség	
	lakosok száma	index	lakosok száma	index	lakosok száma	index
1680	1 309 100	100	450 000	100	1 880 600	100
1725	1 375 600	105	505 000	112	1 880 600	107
1800	1 722 185	131	547 756	122	2 296 941	129
1840	2 097 986	160	935 261	207	3 033 247	172

A gazdaságok struktúrájának fejlődése

Mielőtt hozzálátnánk a nagyüzemi gazdálkodás e zónájában működő mezőgazdaság struktúráinak felméréséhez, néhány megkülönböztetést kell tennünk az agrárlakosság vonatkozásában, ami szükségesnek bizonyul majd tanulmányunk további részében.

Egy könyvelési modell alapján úgy mértük fel, hogy ezen a vidéken egy gazdálkodónak több mint tíz hektárral kellett bírnia ahhoz, hogy független legyen, és egy 3 hektárnál kisebb területű birtokon gazdálkodónak meg kellett vásárolnia a családja táplálásához szükséges gabona egészét vagy egy részét.

E megkülönböztetések alapján fogalmat adhatunk a különböző társadalmi csoportok megoszlásáról. A főváros közvetlen környékét jobban ismerjük, mint a kívülebb eső vidékeket, azonban némi árnyalati eltérésektől eltekintve a becslés minden bizonnyal érvényes a vizsgált zóna legnagyobb részére.

A 18. sz. elején a 10 hektárnál nagyobb területen gazdálkodók 12-16%-át teszik ki az agrárlakosságnak, és 70-90%-át művelik az egész vidék területének (e csoporton belül az 50 hektárnál nagyobb birtokok tulajdonosai e terület 60-80%-át művelik).

A 18. sz. végén ugyanez a csoport, mely bizonyos vidékeken elveszíthette létszáma egy harmadát, az agrárnépesség 5-10%-ánál többet nem tesz ki; ezzel szemben ugyanazt a területet művelik. A megállapított összevonás tehát nem azok kárára jött létre, akik kevesebbet művelnek 10 hektárnál, hanem e csoporton belül.

A 3-10 hektáron gazdálkodók kategóriája kevésbé népes, mint a nagy gazdaságoké, és a század folyamán az arány keveset változik, helyzetük azonban némileg romlott.

Ami a 3 hektárnál kevesebbet művelőket illeti, ezt a legnépesebb csoportot, ők a területnek viszonylag szerény részét bírják, talán 5-10%-át, valószínűleg valamivel többet ahogyan a fővárostól távolodunk. Ez az a csoport, mely az adott korszakban a demográfiai fellendülés következtében a leginkább megszorodott. A 19. században ez a megoszlás megszilárdult, némi koncentrációval.

A párizsi vidék proletarizálódása inkább tulajdonítható a demográfiai növekedésnek, mint a közvetlen termelők javaiktól való megfosztásának. A 18. sz. elejétől fogva, és még előbb is, e vidék egy kisszámú gazdálkodó-vállalkozó csoport és egy népes agrárproletariátus között polarizálódott, amely munkabére kiegészítéseként néhány parcella termőfölddel is rendelkezett.

A termelés fejlődése

Az élelmiszerforrások fellendülése, alátámasztva a demográfiai növekedést, számos okkal magyarázható. Itt most csak azokkal foglalkozunk, melyek tanulmányunk számára fontosak lehetnek.

Az alábbi táblázatból, ahol ezek helyet kapnak, kitűnik, hogy a búzaföldeknek mind a területe, mind a hozadéka emelkedett a 18. században. A 19. században azonban visszaesést észlelhetünk a gabonatermelésben azokban a gazdaságokban, melyek inkább a cukorrépára térnek át. Ami a hozadékot illeti, az még mindig emelkedik.

Így, feltételezve, hogy egy ember átlagban 3,9 hl gabonát fogyaszt évenként, egy 100 hektáros földterület

162 egyedet táplált 1700 körül
228 egyedet táplált 1800 körül
256 egyedet táplált 1900 körül.

II. táblázat: Egy 100 hektáros gazdaság növénytermelése

	1700			1800			1900		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
Búza*	33,8	18	608,4	35,9	24,5	879,5	30,7	32,5	997,8
Rozs*	1,5	16	24,0	0,5	23,0	11,5	—	—	—
Zab*	30,3	30	909,0	34,0	36,0	1224,0	28,6	57,7	1650,2
Ugar	34,0	—	—	27,7	—	—	—	—	—
Lucerna	0,4	50	20,0	1,9	76,0	144,4	22,1	80,0	1768,0
Répa	—	—	—	—	—	—	17,6	276,0	4857,6
Burgonya	—	—	—	—	—	—	1,0	80,0	80,0
Búzaszalma	35,3	30	1059,0	36,4	53,0	1929,2	30,7	55,5	1688,5
Zabszalma	30,3	25	757,5	34,0	43,0	1462,0	28,6	45,0	1287,0

1. Felelület; 2. Hozadék; 3. Termelés. A felület hektárban, a hozadék és a termelés mázsában van megadva, kivéve hektoliterben *

A termények eladása

Az agrártermények piacának fejlődésénél több tényező játszott közre.

Elsősorban emlékezzünk a kereslet növekedésének alapvető szerepére. Ezen a kereten belül a gazdálkodók korlátozott csoportja képesnek bizonyult arra, hogy ellássa élelemmel az emberek növekvő tömegét, akár a városi, akár a vidéki lakosságot.

A következő táblázatból láthatjuk, hogy az áruba bocsátott termények aránya jelentősen megnövekedett a tanulmányozott korszakban — egyrészt az új termelési módoknak köszönhetően, de bizonyos élelmiszerek növekvő eladásából adódóan is. Ez utóbbi kapcsán a modell átmeneti helyzetet mutat. A termelés és áruba bocsátás szintje alacsonyabb a távolabb fekvő gazdaságoknál. Ezzel szemben a városokhoz közelebb fekvő gazdaságok, különösen a Párizs környékiek a városlakókat szalmával, szénával és zabbal látják el,³ visszavéve közben a trágyát. A lovak számának 18. századi jelentős megnövekedése következtében ez az árucseré jelentősen emelkedett és a gazdálkodók számára kiegészítő nyereségforrássá vált, mivel a trágyát — az állati anyaggá vált szalmát — a szalma eladási ára alatt vásárolták vissza.

III. táblázat: Az áruba bocsátott termékek aránya egy 100 hektáros gazdaság vonatkozásában

	1700			1800			1900		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
Búza	7447	6425	86	19 790	18 145	92	16 726	15 563	93
Rozs	233	0	0	238	0	0	0	0	0
Zab	3225	0	0	10 869	0	0	14 147	8858	63
Lucerna	83	0	0	1335	0	0	13 440	3560	26
Répa	0	0	0	0	0	0	12 733	12 733	100
Burgonya	0	0	0	0	0	0	382	0	0
Szalma	6018	1023	14	12 723	1520	12	10 853	2805	26

	1700			1800			1900		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
Össz.	17 006	7448	44	44 955	19 665	48	68 280	43 519	64

1. Termelés; 2. Eladás; 3. Százalék. Fontban, majd frankban

Az e táblázat segítségével bemutatott modell és a továbbiak a legtermékenyebb gazdaságok helyzetét tükrözik, melyek a korszakban végig búzát termeltek a téli vetéskorban és a legjobb átlageredményeket hozták. Ez a 18. sz. elején nagyjából a városok körüli zónákra lehet jellemző, mert a Párizst körülvevő ilyen zóna kb. 50 km-es sugarú lehetett. A tanulmányozott korszakban a „nagyüzemi gazdálkodás” régióinak összessége fokozatosan emelkedett.

Ez a modell másrészt feltételezi, hogy a gazdálkodás teljesen monetáris legyen, holott távolról sem volt az. Így a 18. sz. elején a fizetések egy része sok régióban természetben történt. A természetbeni fizetés pénzzel való felváltása fokozatosan következett be a 18., 19. században (esetleges visszaesésekkel, ahogyan a forradalmi korszak folyamán történt) és vidékenként változó időrendben. Lehetséges, hogy a kivetett adó fizetése is természetben történt egészen a 17. század végéig.

Az alábbi táblázaton a gazdálkodó részéről közvetlenül eladott gabona aránya a termés 86%-át teszi ki, miközben minden terhet pénzben fizettek ki. Ellenkező esetben a gazda termésének kb. csak 30%-át tarthatja meg.

A kisgazdálkodók oldalán bekövetkezett változások szintén növelték az árucserre mennyiségét. Pl. néhányan közülük a helyi vevők felé fordultak, gabonadézmájukat az őket alkalmazó gazdáknak adva el, azzal, hogy lisztet aztán kenyeret vegyenek tőlük.

Egy könyvelési modell:

IV. táblázat: Bevétel – kiadás egy 100 hektáros gazdaságban
(Fontban, majd frankban)

	1690–1700	1810–20	1880–1900
Növényi bevétel	7455	19 665	43 523
Állati bevétel	1909	3864	12 705
Összesen	9364	23 529	56 227
Terhek	2545	7773	32 682
Ebből fizetések	2159	6195	14 909
Bruttó jövedelem	6818	15 756	23 545
Bér	3636	6818	7955
Adók	750	1700	2364
Nyeresség	2432	7238	13 227

Mások, kihasználva a talaj természetéből és a szállítási lehetőségekből adódó kedvező helyzetet, lucernatermelésre specializálták magukat, ami nagyobb profitot hozott számukra, mintha saját kenyerüket termelték volna meg.⁵

A következő táblázatban egy 100 hektáros mezőgazdasági üzem könyvelési modelljét mutatjuk be. Kivéve néhány mellékes kiadást (pl. a sót), megpróbáltunk számba venni minden tételt; ha néhányat némileg túlbecsültünk vagy alábecsültünk

volna, a tévedés nem lehet akkora, hogy kétségbe vonja az eredmények általános érvényét. Vegyük figyelembe, hogy a modell olyan gazdaságokra vonatkozik, melyek az egész korszak alatt búzát termeltek. Azokon a vidékeken, ahol a búza fokozatosan felváltja a rozst, a két gabonafajta ára közti különbség következtében nyilván gyorsabb növekedést tapasztalhatnánk majd a bevételben, mint itt, úgy a bérek, az adók és talán a nyereség területén is.

Modellünk alapján az összbevételek az 1700-as 100-as indexről 251-re változtak a 19. század elejére, és 600-ra 1900 körül. Ez a fejlődés, búzában kifejezve, gyorsan halad, az 1700-as 100-ról 136-ra emelkedve a következő század elejére és 440-re a század végére.

Néhány gazdasági mutató fejlődése

V. Táblázat: A nagy gazdaságok vonatkozásában⁶

	1690–1710	1810–1820	1880–1900
Munkások száma	100	113	149
Fizetések terhe	100	287	691
Tőke (capital, K)	100	330	1428
Termelékenység fejenként	100	222	458
Növényi termelékenység fejenként	100	234	306
Ugyanaz frankban	100	153	246
Tőke fejenként	100	292	958
Tőke/Munka	100	115	207
Nyereség/Tőke	100	90	38

A terhek gyorsabban növekedtek, mint a bevételek, főleg a 19. században (100, 305 és 1284-es indexek), a fizetések vonatkozásában még szembeszökőbb az emelkedés.

Ezzel szemben a bér és az adók mérsékelten növekednek, pl. a földjáradék a jövedelem 38,82%-át teszi ki 1700 körül és 14-15%-át 1900-ban.

Összegezve: a nyereség része a jövedelemben a 18. században növekszik, 26%-ról 31-re emelkedve, majd a 19. század végén 23%-ra esik vissza.

A következő táblázatban néhány mutatót vázolunk fel a tőke és a munka tényezőinek együttes termelékenységére vonatkozóan.

E becslések szerint a tanulmányozott földbirtoktípuson alkalmazott mezőgazdasági munkások száma emelkedik a 18. században. Egy 100 hektáros terület, mely 1700 körül 12 személyt foglalkoztat, a 18. század végén 13,3-at alkalmaz és 17,6-ot 1900-ban. Ezzel kapcsolatban fontos megkülönböztetést kell tennünk az állandó munkások és az idegymunkások között. Becslésünk az alábbi:

	1700 körül	1800 körül	1900 körül
állandó munkás	100	100	200
idegymunkás	100	124	105
együtt	100	113	149
A zóna lakossága	100	129	–

A 18. században a területi egységek szerint az állandó fizetett alkalmazottak száma változatlan marad; ezzel szemben az idénymunkásoké 24%-kal növekszik, ami magyarázható a termelés növekedésével (a téli gabonák mennyisége ugyanabban az időben 40%-kal növekedett).

A 19. században kissé változott a helyzet, mivel az állandó alkalmazottak száma megkétszereződik, míg az idénymunkásoké csökken, tekintettel a betakarítás gépesítésére, és ez a csökkenés még nagyobb lehetett volna, ha nem korlátozta volna az ipari kultúrák bevezetése, melyek nagyobb számú munkaerőt igényeltek.

Még ha könyvelési modellünk nem is teljesen jellemző a zóna egészére, melyet a népesség növekedése tanulmányozásához alapul vettünk, hasonlítsuk össze ezt a fejlődést a népességével. Két következtetést vonhatunk le. Először is a népesség gyorsabban növekedett, mint a munkaalkalmak a nagy gazdaságokban. Másrészt az idénymunkások száma csaknem ugyanolyan gyorsan növekszik, mint a népességé, egészen a betakarítások gépesítéséig.

Ezt nagyjából továbbfejlesztve úgy becsülhetjük, hogy a terület egészén a 10 hektárnál nagyobb gazdaságot művelők az összlakosság 46%-át teszik ki 1700 körül és 40%-át a 19. század elején. Az aratások idején azonban ez a százalék jelentősen megnövekszik (1800 körül 80%.) Így számítva, a parasztság többi része (azok, akik 10 hektárnál kisebb földet dolgoztak meg, az erdőket, ligeteket használták ki, vagy szőlőket és kerteket műveltek) nem volt elegendő ahhoz, hogy e munkákat elvégezze.

Az e munkaerővel járó megterhelések kevésbé gyorsan növekednek, mint a tőke értéke. Utóbbi fejlődése főleg az álló tőkéből ered, mely az 1700-as évek 100-as indexéről 1900-ra 4913-ra emelkedik, míg a működő tőke a 100-as mutatóról 716-ra emelkedik. Ez az emelkedés új tényezők megjelenéséből is adódik, így a trágyáén.

Az egy főre eső munka termelékenysége jelentékenyen megnő, de ez nagyrészt az állati termékekből eredő értéktöbbletből adódik. Emiatt megadjuk a növényi termények egy főre eső növekedését, mely a három vizsgált korszakban 100, 234, és 306. Frankban számítva, ez az index 100-ról 153-ra, ill. 246-ra emelkedik.

A munkaerő-egységenkénti tőke főleg a 19. században emelkedik. Ami a K/L (tőke/munka) viszonylatot illeti, a 18. században lassan emelkedik, a következő században gyorsabban, de kisebb arányokban, mint a tőke az egységnyi munkaerő vonatkozásában. Szemben azzal, ami várható lett volna, a használt technikák kapitalistább jellegűvé válnak, miközben a munka költsége sokkal lassabban emelkedik, mint a tőkéé.

A 19. század elején a gazdálkodók a gépekhez folyamodtak, hogy a termelés költségeit csökkentsék. A század folyamán azonban, úgy tűnik, a gépek nem helyettesítették a mezőgazdasági munkást a földesúr számára olyan kedvezően, ahogy először látszott. Ha a bevételek és a kiadások alapján ítéljük meg a helyzetet, tény, hogy e felváltás lehetővé tette olyan évi haszon elérését, amely – tekintettel az aratás és cséplés költségeinek csökkenésére – magasabb volt, mint enélkül lehetett volna. Mindazonáltal a tőke nagysága, ennek törlesztése, a felszerelés karbantartása megterhelik az üzem gazdaságosságát és fékezik a tőkefelhalmozást. Így 1770 körül és 1800 körül ugyanúgy egy évnél kicsit tovább kell gazdálkodnia a gazdának, hogy befektetése megtérüljön, míg a 19. század végén négy év kell ehhez. És az évi kölcsönököt beszámítva, ez az időtartam kettőtől öt év.

A tőke növekedése egész sor változást eredményez. A betakarító gépek (aratógép, cséplőgép) használata általánossá vált. Ezek lehetővé tették, hogy csökkentsék

a termelési költségeket, és nyomást gyakoroljanak a bérekre, melyek aratás idején magasabbak voltak, mint az év többi részében. Bizonyára súlyosbították egy-egy munkaerő deficitjét is, amely szívesen fordult valamely jövedelmezőbb ipari szektor felé, mely rendszeresen alkalmazta az év egész tartamára. Másrészt a tőke növekedése a termelési mód megváltoztatását is jelentette. A fokozódó munkamegosztás megsokszorozta a földművelő eszközök számát (gép a talaj megforgatásához, gép a mélyszántáshoz, gép a talaj porhanyósításhoz) és így a tőke nagyságát. Ugyanígy, a földművelő gépek bonyolultsága emelte értéküket a felhasznált új üzemanyagok és a bekapcsolt munkaerő arányában (jobban fizetett munkaerőt alkalmaztak hozzá, mint a mezőgazdaságban dolgozókat).

A 19. század végén a nagyüzemi mezőgazdaság vidékeinek nagy termelékenységgű gazdálkodása többé már nem az a hatalmas gyűjtőmedence a tőkefelhalmozás számára, mint amilyen a két megelőző évszázadban volt. A gazdálkodó számára a befektetett tőke jövedelmezőségének csökkenését részben ellensúlyozza, hogy élettartama meghosszabbodott. Ellensúlyozza utódai számának csökkenése is, ami lehetővé teszi, hogy minden új generációnál kisebb legyen a tőke széttöredezése.

*

1./ E közlemény egy 1984-ben megvédett 3. ciklus tézisére és az azóta végzett kutatásokra épült. Az itt felállított tételek továbbfejlesztését egy későbbi kiadványban találja meg az érdeklődő.

2./ A tanulmányban párizsi régióként meghatározott terület azt a zónát jelenti, mely Párizst élelmezte, és mely a középkortól a 19. századig nem változott. Kb. 32.000 km²-nyi területet foglal magában, 9 megyére felosztva.

3./ Párizs ellátása

	szénában	szalmában	zabban
1637	425 000q		295 000 hl
1820	400 550q	578 700q	400 000 hl
1880	95500q	1 600 000q	1 800 000 hl

4./ A cséplésre vonatkozó, pillanatnyilag felállított becslésünktől eltérő értéklése 105-ös vagy 108-as indexet eredményez a 19. század elejére.

5./ E nyereségeket később fogjuk értékelni. 6000-7000 fr-nál nem tehettek ki többet, és ennek alapján a terhek 40 000 fr-ot jelenthettek.

6./ E számításokban nem szerepel a gazdálkodó családjának létfenntartása.